УДК 333.1
JEL E24, J11, J23, O15
ORCID ID 0000-0001-8840-3119
DOI https://doi.org/10.17721/tppe.2022.44.19

КРАСОТА О.В., канд.. екон. наук, доцент
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД ДО ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

У статті визначається зростаюча роль людського капіталу у сучасному світі та його величезний потенціал для економічного розвитку різних національних економік, в тому числі для економіки України. Підкреслюється, що у сучасному постіндустріальному суспільстві значимість фінансового капіталу все більше витісняється значимістю людського капіталу. Роль людського капіталу зростає в умовах порушення макроекономічної стабільності. Розглядаються різні підходи до визначення сутності людського капіталу, пропонується його власне трактування як сукупності знань, вмінь, навичок та компетентностей, які притаманні індивідуумам і які сприяють підвищенню особистого і суспільного добробуту. Підкреслюється, що в основі людського капіталу є людина, яка може накопичувати знання, навички і досвід, тому всі характеристики людського капіталу прямо чи опосередковано визначають стан людини. У статті пропонується розглядати людський капітал з точки зору його кількісних та якісних характеристик. Основними кількісними характеристиками людського капіталу визначено демографічні тенденції і міграційні процеси, а якісними – освіта і наука, економічна активність, стан здоров'я. З'ясовано, що в результаті повномасштабної війни, розв'язаної рф проти України, і порушення макроекономічної стабільності кількість та якість людського капіталу зазнали певних змін. Визначено негативні демографічні тенденції розвитку людського капіталу та негативну динаміку основних показників економічної активності. Змінилися динаміка і характер міграційних процесів. Зазначено, що попри високі показники культу вищої освіти наявні певні труднощі в цій сфері, як і у сфері охорони здоров'я. В якості підвищення конкурентоспроможності людського капіталу пропонується застосовувати інклюзивний підхід до нього, зокрема в освітній сфері, у сфері трудової/підприємницької діяльності, сфері охорони здоров'я.

***Ключові слова**: людський капітал, кількісні характеристики людського капіталу, якісні характеристики людського капіталу, інклюзія, інклюзивний підхід*

Постановка проблеми. Сучасний світ є надзвичайно мінливим і динамічним. З одного боку спостерігаються позитивні зміни суспільного розвитку, а з іншого – ті неочікувані зміни, до яких суспільство не встигає швидко пристосуватись і адекватно відреагувати. Так, розвиток новітніх технологій, штучного інтелекту, інформації і знань тощо стають рушіями суспільного розвитку, забезпечують його перехід на новий технологічний рівень. В той же час порушення макроекономічної стабільності, зовнішні і внутрішні загрози, природні катаклізми та інші деструктивні явища, які виступають джерелом паніки та причинами кризових явищ, прирікають до

функціонування економіки в умовах невизначеності. Особливу роль у порушення загальної рівноваги і стабільності відіграє повномасштабна війна, розв'язана рф проти України. Саме в цей час привертається більша увага і підвищуються вимоги до людського капіталу, який є унікальним носієм інформації, навичок і знань. А інклюзивний підхід до людського капіталу може підвищити його якість і конкурентоспроможність.

Аналіз останніх публікацій. Питання, пов'язані із різними аспектами людського капіталу, піднімає чимало як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Значний внесок у розвиток теорії людського капіталу і дослідження його сутності здійснили такі відомі економісти як Г. Беккер. С. Кузнець, Р. Солоу, С. Фішер, Т. Шульц. Серед найвідоміших вітчизняних дослідників людського капіталу слід відмітити О. Грішнову, О. Длугопольського, В. Мандибуру, А. Чухна. Загальнотеоретичні аспекти інклюзії висвітлені у працях таких учених як Е. Аткінсон, Е. Лібанова, Е. Марльє, Т. Попова, І. Радіонова, Х. Сілвер, Е. Фелпс та інших.

Невирішені частини проблеми. В той же час не дослідженими виявилися питання можливості застосування інклюзивного підходу до підвищення конкурентоспроможності людського капіталу, зокрема в умовах розгортання повномасштабної війни і порушення макроекономічної стабільності.

Метою статті є дослідження інклюзивного підходу до підвищення конкурентоспроможності людського капіталу в умовах макроекономічної нестабільності.

Методологія дослідження У процесі дослідження використовувались такі методи: методи теоретичного та логічного, узагальнення, аналізу та синтезу, індукції під час дослідження сутності і складників людського капіталу, обґрунтуванні доцільності застосування інклюзивного підходу до нього; метод порівняння та аналізу – при порівнянні індексу людського капіталу в різних групах країн; табличні і графічні методи – для представлення результатів дослідження у вигляді таблиць і рисунків тощо.

Результати дослідження. У сучасному світі людський капітал є найвищою цінністю. Не лише в гуманістичному, але і в прагматичному сенсі. Роль людського капіталу в умовах порушення макроекономічної стабільності, турбулентності та невизначеності зростає. Відновлення стабільності в економіці в кризові періоди та економічне зростання в періоди підйому безпосередньо пов'язані із кількістю і якістю людського капіталу, а саме залежать від стану здоров'я громадян, які є виробниками ВВП, рівня їхньої освіти і кваліфікації, трудових навичок і виробничого досвіду, розвитку відповідних соціальних інституцій тощо. Людський капітал безпосередньо впливає на траєкторію розвитку країни у коротко- та довгостроковому періоді. У XXI столітті людський капітал формує 70% національного багатства розвинутих країн (в той час як в середині XX століття на нього припадало лише 48% національного багатства) і тільки 30% національного багатства України [1].

Якщо раніше людину ідеологічно розглядали з точки зору об'єкту державної політики у сфері трудових відносин і сталого виробничого ресурсу, то нині вона визнана повноправним суб'єктом цих відносин і носієм людського капіталу, який

треба формувати і примножувати. Мова йде про переорієнтацію економічної політики уряду від розгляду проблем використання трудових ресурсів на виокремлення питань, пов'язаних із створенням і підтримкою людського капіталу, розвитком людини як особистості, розширенням її можливостей та перетворення її на повноцінного економічного агента. А це можливо завдяки інклюзивному підходу до людського капіталу.

За визначенням Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) під людським капіталом розуміються знання, кваліфікації, навички та інші якості, якими володіє індивідуум і які важливі для господарської діяльності [2]. Американський словник економічних термінів визначає людський капітал як навички, здатність та вміння, які має людина і які дозволяють їй отримувати дохід [3]. Український інститут майбутнього пропонує своє бачення людського капіталу як сукупності знань, навичок та досвіду людей, їх економічної цінності, перспективності та відповідності як нинішнім потребам суспільства, так і майбутнім [1]. О.Грішнова трактує людський капітал як сформований і розвинений у результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливає на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу [4].

Під людським капіталом ми розуміємо сукупність знань, вмінь, навичок та компетентностей, які притаманні індивідуумам і які сприяють підвищенню особистого і суспільного добробуту. Слід зауважити, що в основі людського капіталу є людина, яка може накопичувати знання, навички і досвід, тому всі характеристики людського капіталу прямо чи опосередковано визначають стан людини.

Ми пропонуємо розглядати людський капітал з точки зору його двох визначальних складових – кількісних та якісних характеристик.

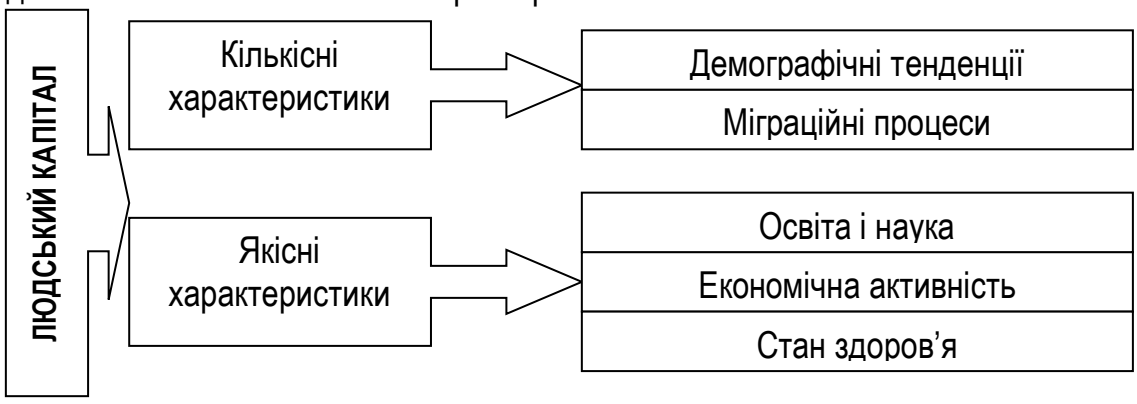

Рис.1 Складники людського капіталу
Джерело: складено автором самостійно

Демографічні тенденції слід розглядати з точки зору потенційної робочої сили та її складу. Після здобуття Україною незалежності, протягом 30 років чисельність наявного населення в країні скорочувалось (Табл.1).

Протягом 1992-1994 рр. чисельність українців перевищувала 52 мільйони. А після цього періоду даний показник невпинно скорочувався. Станом на січень 2022

року, перед початком повномасштабної війни в Україні, у країні налічувалось за різними оцінками від 38 до 41 млн населення. Станом на 1 січня 2022 року в Україні проживало 34,5 млн громадян, натомість на кінець серпня – лише 27,8 млн. Тобто за пів року повномасштабної війни чисельність тих, хто живе і працює в Україні, скоротилась на 6,7 млн. Дані цифри свідчать про те, що війна поставила під загрозу не тільки якість людського капіталу, але і його базові кількісні характеристики. Мова йде про фізичне знищення частини носіїв вітчизняного людського капіталу або його перебування в окупації, а також про його вимушену міграцію. Згідно з офіційною статистикою, з початку повномасштабного вторгнення рф загинули майже 8 тисяч мирних жителів України. Демографічні прогнози показують, що подальше зменшення наявного населення і людей працездатного віку неминуче.

Таблиця 1.

Чисельність наявного населення в Україні протягом 1990-2022 рр., млн осіб

Рік	Всього населення	Рік	Всього населення	Рік	Всього населення
1990	51,838.5	2001	48,923.2	2012	45,633.6
1991	51,944.4	2002[1]	48,457.1	2013	45,553.0
1992	52,056.6	2003	48,003.5	2014	45,426.2
1993	52,244.1	2004	47,622.4	2015[2]	42,929.3
1994	52,114.4	2005	47,280.8	2016[2]	42,760.5
1995	51,728.4	2006	46,929.5	2017[2]	42,584.5
1996	51,297.1	2007	46,646.0	2018[2]	42,386.4
1997	50,818.4	2008	46,372.7	2019[2]	42,153.2
1998	50,370.8	2009	46,143.7	2020[2]	41,902.4
1999	49,918.1	2010	45,962.9	2021[2]	41,588.4
2000	49,429.8	2011	45,778.5	2022[2]	41,167.3

1 За даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 року.

2 Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: складено автором за матеріалами [5].

Міграційні процеси в Україні до та від початку повномасштабної війни характеризуються відмінністю причин та наслідків. Для довоєнної міграції характерним був більш раціональний підхід до вибору країни призначення, покликаний досвідом, накопиченим за багато років і значною мережею мігрантів. Довоєнна міграція була поширеним методом боротьби із низьким рівнем зарплатні та із бідністю, а більшість українських трудових мігрантів прибували із західної частини країни переважно до Польщі і рф. Тобто, довоєнна міграція українців мала виключно економічний характер, на відміну від поточних міграційних процесів, які вирізняються вимушеним характером втечі від війни та розрухи. Якщо довоєнну міграцію формували, як правило, особи чоловічої статі – трудові мігранти, то нині мігрантами є переважно жінки з дітьми та особи похилого віку. Якщо до війни мігранти переважно сприймалися громадянами ЄС як тягар та набирали силу анти-імміграційні політичні рухи, то після початку повномасштабної війни рф проти України погляди світової спільноти на українських мігрантів кардинально змінилися в бік їх визнання та всебічної підтримки. Дослідники міграційних процесів визнають, що українці мають відносно високий людський капітал і є дуже «досвідченими»

мігрантами, які беруть участь у структурі міграції протягом багатьох десятиліть, а власне Україна є одним з найбільших постачальників фізичної та інтелектуальної робочої сили в Європі [6, С.13, 19].

На Рис.2 продемонстровано склад зовнішніх мігрантів, левову частку з яких займають жінки, особи з дітьми або онуками. Значну частку зовнішніх мігрантів займають особи працездатного віку, які є фахівцями у певних сферах – це підприємці, керівники бізнесу або їх окремих підрозділів, спеціалісти із відповідною кваліфікацією.

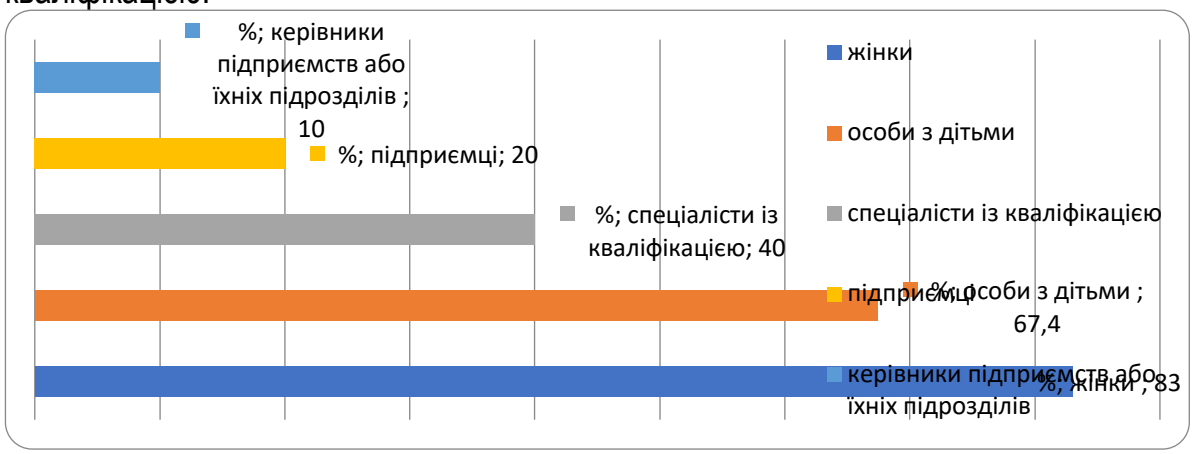

Рис.2. Склад зовнішніх мігрантів

Джерело: складено автором за матеріалами [1].

На даний час для вітчизняного людського капіталу характерними, за нашими спостереженнями, є такі міграційні процеси:

– вимушена міграція наших громадян за кордон, пов'язана із повномасштабною війною;

– збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО) – нового типу міграції, що з'явився внаслідок анексії Криму і війни на Сході України у 2014 році і який призвів до перерозподілу людського капіталу між регіонами;

– переважання частки жінок з дітьми, а також осіб похилого віку й вразливих груп населення у структурі зовнішніх і внутрішніх мігрантів;

– зворотна міграція українських громадян, тобто їх повернення до свого місця проживання.

Новітні міграційні процеси спричиняють виникнення низки проблем, пов'язаних з їх регулюванням та адаптацією до нових місць проживання. Так, внутрішньо і зовнішньо переміщені особи зазнають труднощів через відсутність власного житла, постійної роботи, співвідносною з їхньою освітою, нерегулярний дохід і розрив соціальних зв'язків.

Окремої уваги заслуговує міграція молоді. Серед її основних причин, вважаємо, можна виділити такі:

– зростання популярності отримання освіти за кордоном, зокрема у зв'язку зі створенням нових навчальних програм для українців країнами ЄС, особливо в Польщі;

– міграція молоді за кордон для уникнення військової служби.

Таким чином, в результаті воєнних дій докорінно змінилася динаміка і характер міграційних процесів з України, відповідно й стану людського капіталу. Посилилася не тільки міжнародна, але і внутрішня міграція, почали з'являтися внутрішні переміщенні особи, що шукають притулку у безпечних місцях, трудова та освітня міграція витіснилися вимушеною міграцією, економічні причини міграції замінилися компонентом безпеки від наслідків війни.

Є і певні виклики. Це, насамперед, ймовірність інтенсифікації процесів возз'єднання сімей, коли після завершення війни чоловіки розглядатимуть можливість приєднатися до своїх сімей, які вже адаптувалися за кордоном, знайшли роботу й місце навчання дітей і не мають планів щодо повернення в Україну. Загалом, чим довше людина залишатиметься і працюватиме за кордоном, тим менше ймовірність її повернення додому. Тому кількість українських мігрантів, які захочуть залишитися за кордоном, залежить від їх здатності адаптуватися в приймаючих країнах, а також від того, що відбуватиметься в Україні (масштаби війни і повоєнної відбудови).

Розглядаючи людський капітал з точки зору його якісних характеристик, тобто як сукупність знань, професійних якостей, досвіду, якими володіють індивідууми, слід визнати, що саме він робить людей, тобто носіїв людського капіталу, економічно продуктивними. Людський капітал може бути збільшений за рахунок вкладень в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку. Чим більше інвестовано у розвиток людського капіталу, тим більш продуктивною є людська праця, роль людини як економічного агента.

Висока частка людського капіталу у національному багатстві розвинутих країн (70%, як було зазначено вище) пояснюється, насамперед, формуванням економіки знань. Остання здійснює відповідний мультиплікативний ефект на розвиток всіх інших галузей економіки. Це пояснює значення таких якісних характеристик людського капіталу як освіта і наука у підвищенні його конкурентоспроможності і ваги для відновлення макроекономічної стабільності національної економіки.

В Україні наявні доволі високі показники культу вищої *освіти* у суспільстві, доступності освіти, розгалуженої мережі *наукових установ* тощо. На рис.3. проілюстровано якісний склад науково-педагогічних працівників за критеріями наукових ступенів та вчених звань. Із Рис.3 видно, що три чверті науково-педагогічних працівників складають кандидати наук і доценти, біля однієї чверті – доктори наук, професори, що також є свідченням високих якісних характеристик людського капіталу. Загалом Україна має достатню кількість науковців і дослідників різного віку, які працюють як у державному, так і у приватному секторі, проте кількість працівників, задіяних у наукових та технічних розробках за останні десять років зменшилася на 56%.

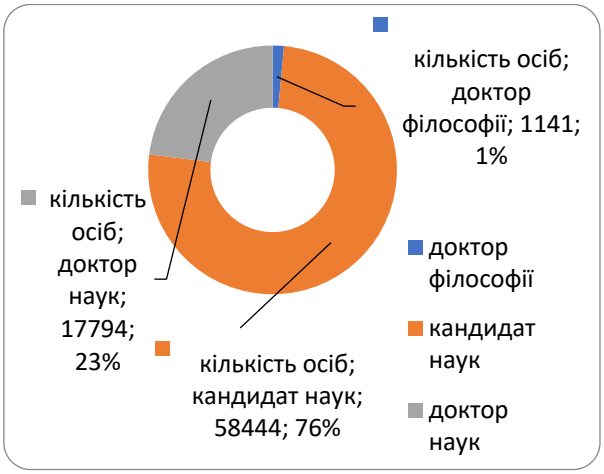

Рис.3.a. Наукові ступені НПП

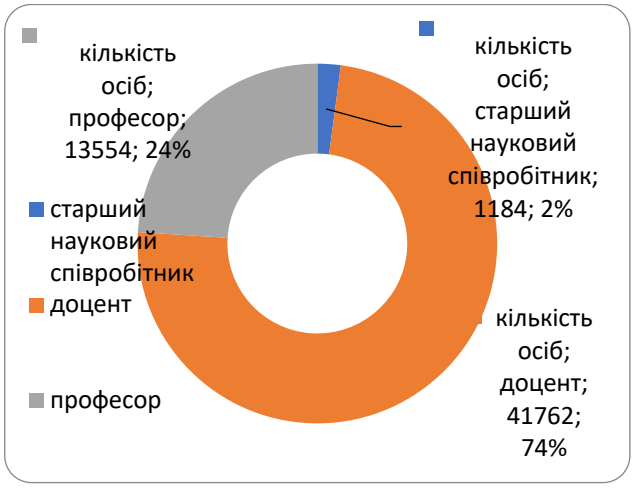

Рис.3.b. Вчені звання НПП

Рис.3. Наукові ступені та вчені звання науково-педагогічних працівників (НПП) ЗВО на початок 2021/22 навчального року

Джерело: складено автором за матеріалами [5].

В той же час загальна кількість розробок за останні 5 років скоротилася на 5%, здебільшого за рахунок зменшення досліджень у держсекторі. Серед усіх розробок найбільша їх кількість – це технічні дослідження. За рахунок коштів держави в Україні фінансується 38% розробок, решта – за кошти підприємців, внутрішніх та іноземних інвесторів. В цілому витрати на наукові розробки в Україні значно відстають від аналогічних показників в розвинутих країнах. Зокрема, в Україні ці витрати становлять всього 0,43% ВВП, тоді як середній показник для ЄС-28 майже у 5 разів більше і сягає 2,12% ВВП [1].

Щодо *економічної активності* людського капіталу, то саме він є головним джерелом продуктивності праці та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. Економічну активність ми розглядаємо з точки зору зайнятості і безробіття (Табл.2).

Таблиця 2.

Показники економічної активності в Україні станом на початок періоду, 2018-2022 роки

Рік	Всього населення, млн. осіб	Економічно активне населення, млн. осіб	Зайняте населення, млн. осіб	Безробітне населення, млн. осіб	Рівень безробіття, %	Кількість зареєстрованих безробітних, млн. осіб
2018	42,386	17,193	15,496	1,697	9,9	353
2019	42,153	17,296	15,719	1,578	9,1	342
2020	41,902	17,382	15,895	1,487	8,6	338
2021	41,588	16,918	15,245	1,673	9,9	459
2022	41,167	16,667	14,957	1,710	10,3	295

Джерело: складено автором за матеріалами [5].

Як ілюструє Табл.2, протягом 2018-2020 спостерігалася тенденція до зростання зайнятості і скорочення безробіття, а з 2020 року, тобто від початку пандемії COVID-19 та спричиненої нею коронакризи, тенденція стала зворотною. На початок 2022

року рівень безробіття перевищив 10%, тобто вийшов за межі його природного рівня. Крім того, за оцінками Міжнародної організації праці, в умовах поточних воєнних дій станом на початок квітня 2022 року порівняно з довоєнним періодом вже було втрачено 4,8 млн робочих місць, що складає близько 30% від всіх робочих місць країни. За інформацією Державного центру зайнятості, на початок жовтня поточного року чисельність офіційно зареєстрованих безробітних сягнула 260 тис. осіб. За оцінками Ради підприємців при Кабінеті Міністрів України, повністю закрито 2 млн робочих місць. Зменшення зайнятості відбувається за рахунок тих, хто виїхав за кордон, та вимушено незайнятих осіб внаслідок бойових дій та окупації окремих областей. Згідно із прогнозом проєкту бюджету на 2023 рік, внаслідок воєнних дій в Україні вже до кінця 2022 року кількість безробітних в країні може сягнути 5 мільйонів осіб [7], тобто зрости майже у 3 рази.

В цілому, зростання безробіття відбувається через глибокий спад економічної активності та поповнення лав безробітних мігрантами з прифронтових територій країни, які потребують працевлаштування. Проте має місце певне гальмування зростання показника безробіття через дію певних стримуючих факторів. До них можна віднести релокацію бізнесу і слабкий фінансовий запас міцності, що змушує членів домогосподарств активно шукати роботу, навіть менш кваліфіковану та оплачувану. А 23% вимушених мігрантів вдалося зберегти роботу в Україні та працювати дистанційно. Прогнозується, що й у період повоєнного відновлення економіки безробіття в Україні тривалий час залишатиметься вищим від свого природного рівня через довгострокові ефекти війни.

Стан *здоров'я* людського капіталу пов'язаний, на нашу думку, із прийнятим у певному суспільстві способом життя. Прищеплена з дитинства культура здорового способу життя, профілактичні заходи попередження хвороб та їхня рання діагностика (насамперед онкологічних, серцево-судинних хвороб, хвороб органів дихання, діабету та туберкульозу), доступність медичних послуг, відповідні витрати на охорону здоров'я тощо допомагають людині як носію людського капіталу бути фізично і ментально здоровою, працездатною, впливає на тривалість життя. Дослідники у даній сфері визнають, що превентивні заходи, тобто профілактика неінфекційних захворювань є у 2,7 рази менш затратною, ніж лікування хворих. При цьому здоровий спосіб життя населення у 5 разів ефективніший, ніж лікувально-діагностична діяльність галузі охорони здоров'я, пов'язана із збереженням та зміцненням здоров'я населення.

На жаль, статистка щодо стану здоров'я дорослих українців невтішна: 6% з них хворіють на діабет, 20% мають згубну звичку зловживати алкоголем, більше 25% страждають на ожиріння, 27% мають пристрасть до паління, 32% страждають на гіпертонію [1]. Універсальний індекс охорони здоров'я (UHC Service Coverage Index), який вимірює рівень охоплення населення основними медичними послугами, становить в Україні всього 68 балів зі 100 можливих, в то й час як середнє значення цього індексу для країн середнього рівня розвитку складає 75 [8]. Очевидно, що повномасштабна війна в Україні з усіма її проявами і наслідками буде мати значний негативний вплив на фізичне і психологічне здоров'я як військових осіб, так і

цивільного населення, тобто на фізичну і психологічну здатність людського капіталу до післявоєнної відбудови країни і відновлення макроекономічної стабільності.

Для оцінки розвитку людського капіталу використовують низку індексів, найпопулярнішим з яких є Human Capital Index (HCI, Індекс людського капіталу), методологію і розрахунок якого запропоновано Світовим банком. Важливо зазначити, що людський капітал представляє собою таку якісну цінність, яку важко визначити кількісно. Тому індекс HCI представляє собою поєднання різних його компонентів в єдиний показник. Загалом HCI використовує глобальні оцінки економічної віддачі, насамперед, від освіти та охорони здоров'я для створення інтегрованого індексу, а еталоном індексу HCI для всіх країн є 1. В Табл.3 наведено топ-10 країн із високим, середнім і низьким показником HCI у 2020 році.

Таблиця 3.

Індекс людського капіталу (HCI) в обраних країнах світу, 2020

Країна	Топ-10 високий рівень HCI	Країна	Топ-10 середній рівень HCI	Країна	Топ-10 низький рівень HCI
Сінгапур	0,88	Сербія	0,68	Гвінея	0,37
Канада	0,80	Словацька Республіка	0,66	Сьєрра-Леоне	0,36
Південна Корея	0,80	Китай	0,65	Ангола	0,36
Фінляндія	0,80	Туреччина	0,65	Нігерія	0,36
Швеція	0,80	*Україна*	*0,64*	Мозамбік	0,36
Японія	0,80	Албанія	0,63	Ліберія	0,32
Ірландія	0,79	Казахстан	0,63	Малі	0,32
Нідерланди	0,79	Узбекистан	0,62	Південний Судан	0,31
Естонія	0,78	Монголія	0,61	Чад	0,30
Нова Зеландія	0,78	Республіка Киргизстан	0,60	ПАР	0,29

Джерело: складено автором за матеріалами [9].

Як демонструє Табл.3, високий показник HCI характерний переважно для розвинутих країн або країн, які швидко розвиваються (Сінгапур, Естонія). В той же час низькі значення цього показника притаманні країнам з низьким рівнем соціально-економічного розвитку, що є цілком зрозумілим. Україна за показником Індексу людського капіталу знаходиться в групі країн із середнім його рівнем, а власне індекс HCI сягнув у 2020 році значень 0,64 (проти 0,63 у 2010 році).

Все вищезазначене дає підстави стверджувати, що назріла необхідність вибору нових підходів до формування, збереження і примноження людського капіталу в Україні. Важливість інклюзії, зокрема щодо людського капіталу, підтверджується сучасними тенденціями щодо її упровадження у різні сфери життя суспільства, визнання міжнародними інституціями і унормування цього явища. Так, у цілях Стратегії «Європа-2020», які пов'язані з якістю людського капіталу, зазначено таке: якщо Розумне зростання засноване за знаннях та інноваціях, то Інклюзивне зростання – на зайнятості і кваліфікації, а також на боротьбі із бідністю. Це

передбачає розширенні прав і можливостей для тих, хто знаходиться у несприятливих умовах, сприяння високому рівню зайнятості, соціальній та територіальній згуртованості [10].

Ми пропонуємо наше бачення використання інклюзивних підходів щодо підтримки зайнятості, освіти і охорони здоров'я як якісних складників людського капіталу. Цілком зрозуміло, що виключно фінансовими важелями вирішити питання підвищення конкурентоспроможності людського капіталу, особливо в умовах макроекономічної нестабільності, не можна. Тому інклюзія не стосується збільшення державних видатків на їх підтримку. Інклюзія – це процес включення, залучення усіх громадян у певні сфери суспільного життя і є антиподом ексклюзії, тобто процесам вилучення. Україна стоїть на початку формування інклюзивного середовища в освітній сфері, у сфері трудової/підприємницької діяльності, сфері охорони здоров'я, а також на початку унормування цього процесу. Як було зазначено вище, чим більше здорових, освічених та працездатних людей, тим вищою є якість людського капіталу.

Щодо освітньої інклюзії, то в Україні вона здебільшого сформована на рівні середньої загальної освіти, що знайшло своє відображення у її спрощеному розумінні як такої, що передбачає навчання дітей з особливими потребами у пристосованому для цього навчально-виховному закладі. Ми пропонуємо розглядати освітню інклюзію як вагому складову людського капіталу у більш широкому розумінні. Останнє передбачає формування рівного доступу до навчання всіх громадян різного віку безвідносно до будь-яких дискримінаційних ознак; впровадження освітньої інклюзії на всіх рівнях, в тому числі на рівні сучасних університетів; перетворення усіх навчальних закладів у інклюзивні освітні простори, які підтримують усіх учасників освітнього процесу. Певні кроки на цьому шляху вже зроблено. Зокрема, це створення безбар'єрного середовища, встановлення пандусів і спеціальних ліфтів, здійснення маркування приміщень і обладнань, просвітницька робота по формуванню толерантного ставлення до здобувачів освіти із особливими потребами тощо.

Інклюзія у медицині, на нашу думку, може бути забезпечена такими цілеспрямованими заходами: надання можливості швидкого отримання медичних послуг усіма громадянами завдяки розгалуженій і рівномірно розподіленій мережі медичних закладів по всій території країни; формування доступних цін на медичні послуги на всіх рівнях – від первинного до високотехнологічного третинного рівня; створення достатньої кількості мереж аптек, які рівномірно розміщені по всій території країни, і в яких є можливість придбати широкий перелік лікарських засобів, в тому числі без рецепту лікаря. Інклюзивний підхід до здоров'я та медичних послуг запобігає розвитку фізичних і психічних розладів, сприяє покращенню відносин із іншими людьми, підвищує самооцінку і продуктивність роботи, створює передумови для більшого заробляння грошей та їх витрачання на різноманітні споживчі блага. Тобто, від здоров'я окремої людини і нації в цілому залежать економічні спроможності, соціальний настрій, конкурентоспроможність людського капіталу.

Інклюзія у сфері трудової/підприємницької діяльності передбачає рівний доступ усіх громадян, в тому числі внутрішньо переміщених осіб, осіб похилого віку, які в

результаті війни втратили житло та/або засоби для існування, представників уразливих груп населення, які не цікаві традиційному бізнесу тощо, до працевлаштування. Вагомими формами трудової/підприємницької діяльності задля підвищення конкурентоспроможності людського капіталу в умовах війни і макроекономічної нестабільності, вважаємо, можуть стати жіноче, молодіжне, мале та, особливо, соціальне підприємництво. Ці види підприємництва спрямовані, насамперед, на вирішення проблеми безробіття і створюються для інтеграції на ринку праці безробітних, внутрішньо переміщених осіб, малокваліфікованої молоді, людей передпенсійного віку, осіб з інвалідністю, жінок з потребами неповної зайнятості тощо. При цьому зайнятість як інклюзивний процес не обмежується включенням цих груп людей до ринку праці. Зайнятість є основною та необхідною умовою отримання доходу, вона сприяє доступності економічних благ, забезпеченню певного рівня життя населення, самореалізації у професійній сфері. Інклюзивний підхід до людського капіталу через стимулювання трудової/підприємницької діяльності сприяє відчуттю захищеності (завдяки отриманню доходів), впевненості у власній соціальній значущості (зайняття суспільно корисною справою, створення продукції, яка користується попитом на ринку).

Висновки. В результаті проведеного дослідження ми дійшли до наступних висновків:

1. Найвищою цінністю у сучасному світі є людський капітал. Його внесок у національне багатство розвинутих країн складає 70%, в той час як в Україні цей показник більше ніж удвічі менше – всього 30%. Роль людського капіталу зростає в умовах порушення макроекономічної стабільності.

2. Під людським капіталом ми розуміємо сукупність знань, вмінь, навичок та компетентностей, які притаманні індивідуумам і які сприяють підвищенню особистого і суспільного добробуту. В основі людського капіталу є людина.

3. Ми розглядаємо людський капітал з точки зору його кількісних (демографічні тенденції, міграційні процеси) та якісних характеристик (освіта і наука, економічна активність, стан здоров'я). З'ясовано, що в результаті повномасштабної війни, розв'язаної рф проти України, кількість та якість людського капіталу зазнали певних змін.

4. В якості підвищення конкурентоспроможності людського капіталу пропонується застосовувати інклюзивний підхід до нього, зокрема в освітній сфері, у сфері трудової/підприємницької діяльності, сфері охорони здоров'я.

Перспективи подальших досліджень. Матеріали цієї статті є основою для подальших досліджень, серед яких найбільш перспективними, вважаємо, є дослідження застосування інклюзивного підходу до інших компонент людського капіталу задля підвищення його конкурентоспроможності.

Література

1. Важливість розвитку людського капіталу у сучасному світі. Якою має бути стратегія України. Український інститут майбутнього. 2021. URL: https://uifuture.org/publications/vazhlyvist-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-u-suchasnomu-sviti-yakoyu-maye-buty-strategiya-ukrayiny/

2. The Well-being of Nations: The Role of Human and Social Capital. – OECD, 2001, URL: *http://www.oecd.org/site/worldforum/33703702.pdf.*
3. Guide on Measuring Human Capital. Prepared by the Task Force on Measuring Human Capital. – United Nations ECE/CES/2016/2/Add.2, Economic Commission for Europe, 2016, URL: *https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/consultationDocs/HumanCapitalGuide%20Global%20Consultation-v1.pdf*.
4. Грішнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». 2014. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/32608909.pdf
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України: веб-сайт: URL: http://www.ukrstat.gov.ua/.
6. Українська міграція у часи кризи: вимушена і трудова мобільність. / Під редакцією: Дрбохлава Д., Ярошевич М. Факультет природничих наук Карлового університету. 2016. 169 с.
7. Офіційний веб-портал парламенту України Верховна Рада України. Проект Закону про Державний бюджет України на 2023 рік. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40472
8. Official website of the Global Health Observatory. Explore a world of health data. UHC Service Coverage Index. URL: https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/uhc-index-of-service-coverage
9. World Bank. 2020. The Human Capital Index 2020. URL: https://data.worldbank.org/indicator/HD.HCI.OVRL
10. The European platform against poverty and social exclusion. Commission for Economic Policy. URL: http://pes.cor.europa.eu/european-platform-against-poverty-and-social-exclusion

References

1. Vazhlyvistʹ rozvytku lyudsʹkoho kapitalu u suchasnomu sviti. Yakoyu maye buty stratehiya Ukrayiny. Ukrayinsʹkyy instytut maybutnʹoho. 2021. URL: https://uifuture.org/publications/vazhlyvist-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-u-suchasnomu-sviti-yakoyu-maye-buty-strategiya-ukrayiny/
2. The Well-being of Nations: The Role of Human and Social Capital. – OECD, 2001, URL: *http://www.oecd.org/site/worldforum/33703702.pdf.*
3. Guide on Measuring Human Capital. Prepared by the Task Force on Measuring Human Capital. – United Nations ECE/CES/2016/2/Add.2, Economic Commission for Europe, 2016, URL: *https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/consultationDocs/HumanCapitalGuide%20Global%20Consultation-v1.pdf*.
4. Hrishnova O.A. Lyuds'kyy, intelektual'nyy i sotsial'nyy kapital Ukrayiny: sutnist', vzayemozv"yazok, otsinka, napryamy rozvytku. DVNZ «Kyyivs'kyy natsional'nyy ekonomichnyy universytet imeni Vadyma Het'mana». 2014 [in Ukrainian]
5. Official website of the State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: http://www.ukrstat.gov.ua/
6. Ukrayinsʹka mihratsiya u chasy kryzy: vymushena i trudova mobilʹnistʹ. / Pid redaktsiyeyu: Drbokhlava D., Yaroshevych M. Fakulʹtet pryrodnychykh nauk Karlovoho universytetu. 2016. 169 s.
7. Ofitsiynyy veb-portal parlamentu Ukrayiny Verkhovna Rada Ukrayiny. Proekt Zakonu pro Derzhavnyy byudzhet Ukrayiny na 2023 rik. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40472
8. Official website of the Global Health Observatory. Explore a world of health data. UHC Service Coverage Index. URL: https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/uhc-index-of-service-coverage
9. World Bank. 2020. The Human Capital Index 2020. URL: https://data.worldbank.org/indicator/HD.HCI.OVRL
10. The European platform against poverty and social exclusion. Commission for Economic Policy. URL: http://pes.cor.europa.eu/european-platform-against-poverty-and-social-exclusion

Krasota O.V., PhD in economics,
Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv

INCLUSIVE APPROACH TO INCREASE THE HUMAN CAPITAL COMPETITIVENESS UNDER THE MACROECONOMIC INSTABILITY

The article defines the growing role of human capital in the modern world, as well as its huge potential for the economic development of various national economies, including the economy of Ukraine. It is emphasized that in the modern post-industrial society, the importance of financial capital is increasingly replaced by the importance of human capital. The role of human capital is growing in conditions of disruption of macroeconomic stability. Different approaches to determining the essence of human capital are considered. The article offers a proper interpretation of human capital as a set of knowledge, abilities, skills and competencies that are inherent to individuals and that contribute to the increase of personal and social well-being. It is emphasized that a person is the basis of human capital. It is a person can accumulate knowledge, skills and experience, therefore all characteristics of human capital directly or indirectly determine the state of a person. The article proposes to consider human capital from the point of view of its quantitative and qualitative characteristics. Demographic trends and migration processes are defined as the main quantitative characteristics of human capital, and education and science, economic activity, health status are defined as qualitative characteristics. It was found that as a result of the full-scale war of the russian federation against Ukraine and the disruption of macroeconomic stability, the quantity and quality of human capital underwent certain changes. Negative demographic trends of human capital and negative dynamics of the main indicators of economic activity are determined. The dynamics and nature of migration processes have changed. It is noted that despite the high indicators of the cult of higher education, there are certain difficulties in this field, as well as in the field of health care. In order to increase the competitiveness of human capital, it is proposed to apply an inclusive approach to it, in particular in the field of education, in the field of labor and/or entrepreneurial activity, and in the field of health care.

Keywords: *human capital, quantitative characteristics of human capital, qualitative characteristics of human capital, inclusion, inclusive approach*.